

Úroveň právního vědomí mládeže jako významný kriminogenní faktor s důrazem na trestněprávní odpovědnost

Anotace: V souvislosti s poznáním příčin a podmínek kriminality mládeže bývá často poukazováno na nízkou úroveň právního vědomí dnešní mládeže. Obecně napříč širokou veřejností je zastáván názor, že děti páchají trestnou činnost s naprostým vědomím své beztrestnosti a nemožností formálních instancí kontroly na jejich trestnou činnost jakýmkoli způsobem reagovat. Dotazníkové šetření realizované u dětí ve věku 13 – 18 let bylo zaměřeno na zjištění úrovně právního vědomí v oblasti trestněprávní odpovědnosti, především pak na znalost věkové hranice trestní odpovědnosti a možností reakce společnosti na protispolečenskou činnost mládeže.

Klíčová slova: právní vědomí, věková hranice trestní odpovědnosti, kriminalita, mládež, rizikový faktor.

Úvod

Úroveň právního vědomí dnešní mládeže společně s dalšími sociodemografickými faktory bývá často dávána do souvislosti s rozvojem kriminální dráhy mladého jedince. Chceme-li kriminalitu mládeže efektivně kontrolovat a zajistit tak v jisté míře i ochranu společnosti, je nezbytně nutné poznat rizikové kriminogenní faktory, včetně úrovně právního vědomí mladé generace, s cílem následného vypracování efektivních nástrojů komplexní, koordinované a profesionální intervence. Tato otázka se stala, mimo jiné, též předmětem realizovaného dílčího výzkumného úkolu 3/4 řešeného na Policejní akademii ČR v Praze „Systémová analýza rizik sociální reintegrace propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody (ochranné výchovy, ochranného léčení), příspěvek k prevenci recidivy /potažmo k bezpečnosti regionů/“.

Sociálně deviantní projevy chování mládeže včetně kriminálního jednání jsou problematikou, již dnešní moderní, dynamická společnost vnímá velice citlivě a intenzivně. Jedná se o fenomén, který se stává každodenní součástí života moderní společnosti a skrývá v sobě potenciál dalšího dynamického vývoje. Z tohoto důvodu je nezbytně nutné kriminalitě mládeže, jež nabývá interdisciplinárního charakteru, věnovat zvýšenou pozornost a její výskyt ve společnosti nepodceňovat.

Kriminalita jakožto jedna z významných poruch chování je středobodem zájmu řady odborníků. O to více se jí jednotliví specialisté věnují, vyskytuje-li se u té nejmladší věkové kategorie. Vzhledem k interdisciplinaritě daného problému vystupují do popředí při jeho zkoumání otázky kriminologické, pedagogické (zvláště speciálně-pedagogické), psychologické, sociologické, právní, medicínské či filozofické. Jsou zaměřeny prioritně na oblast etiologie, tedy na poznání příčin a podmínek páchaní protispolečenské činnosti jedinci z řad mládeže.

Právě studium etiologických činitelů, tedy příčin kriminálního jednání, je nezbytnou podmínkou pro vytváření a následnou aplikaci odpovídajících mechanismů zmírňování tohoto sociálně nežádoucího jevu napříč společností.

Empirické šetření

Základním cílem výzkumného šetření byla analýza dostupných empirických zdrojů dotýkajících se rizikových faktorů kriminality mládeže, které bývají dávány do souvislosti s rozvojem kriminální dráhy mladého jedince. Získávání poznatků o rizikových faktorech kriminality mládeže je významné z hlediska hledání efektivnějších nástrojů eliminace tohoto sociálně nežádoucího jevu, jež nabývá v současné dynamické, měnící se společnosti stále více

na významu. Dílčím cílem dotazníkového šetření realizovaného u dětí ve věku od 13 do 18 let bylo zjištění úrovně právního vědomí v oblasti trestněprávní odpovědnosti, především pak znalost věkové hranice trestní odpovědnosti mládeže a možností reakce společnosti na protispoločenskou činnost mládeže. Za tímto účelem byly stanoveny tyto výzkumné předpoklady.

VP1: Děti znají věkovou hranici trestní odpovědnosti.

VP2: Děti neznají možnosti zacházení s pachateli trestných činů z řad dětí, které připouští právní řád.

VP3: Nejvíce informací o problematice trestněprávní odpovědnosti mládeže se dozvídají děti ve škole.

Metodologie empirického šetření

S ohledem na charakter předmětu vymezeného problému se stala ústřední technikou empirického zkoumání technika dotazování. Forma písemného dotazníku se též s ohledem na věk respondentů jevila jako nejvhodnější. Děti měly dostatek času na přečtení dotazníku, pochopení otázky a promyšlení si volené odpovědi. V dotazníku bylo postupováno od obecných charakteristik ke konkrétnějším. Bylo zformulováno 13 otázek. Jednalo se jak o otázky uzavřené, tak otevřené a polootevřené.

Ke zpracování dat byly využity adekvátní matematicko-statistické procedury¹. V rámci analýzy dat byla hlavní pozornost zaměřena na hledání vztahů mezi relevantními proměnnými. S ohledem na charakter analyzovaných proměnných, které jsou kategoriální povahy (nominální a ordinární), byla použita procedura rozhodovacích stromů a z nich klasifikačních stromů. Jejich jádrem je v podstatě analýza neboli využití testu nezávislosti chí- kvadrát. V rámci klasifikačních stromů byl využit algoritmus CHAID. Pro analýzu vztahů byl vytyčen základní metodologický předpoklad analýzy vztahů spočívající ve vymezení věcně významného rozdílu mezi analyzovanými proměnnými. Za minimální rozdíl porovnávaných řádkových četností adekvátních uzlů klasifikačních stromů byl stanoven rozdíl na úrovni 10 % rozdílu mezi relevantními proměnnými. Statistická významnost u použitého algoritmu CHAID (základ je test nezávislosti) sloužila pouze ke zjištění dostatečnosti rozsahu výběrového souboru, nikoli k zobecňování závěrů na základní soubor. Pro analýzu byla využita statistická sestava SPSS, konkrétně jeho modul – rozhodovací stromy.

Předmětem dotazníkového šetření bylo zjištění úrovně právního vědomí v oblasti trestněprávní odpovědnosti dětí ve věku do 18 let. Respondenty byly děti, u kterých již v minulosti bylo ze strany kompetentních orgánů evidováno protiprávní jednání. Taktéž byla do dotazníkového šetření zahrnuta skupina dětí, u níž protiprávní jednání nebylo doposud detekováno.

Výběrový soubor respondentů byl získán na základě dostupnosti a celkem se dotazníkového šetření zúčastnilo 612 dětí. Dotazníkové šetření bylo realizováno v pěti základních školách, dvou víceletých gymnáziích, v jednom výchovném ústavu a dvou diagnostických ústavech. Jednalo se o zařízení dislokovaná na území hlavního města Prahy, v karlovarském a ústeckém regionu. Část dotazníkového šetření se podařilo zrealizovat též na území Slovenska (jednalo se o tři školy z města Trnava a tři školy v Bratislavě, 160 respondentů) a na území Polska (2 střední školy, 63 respondentů)². Data získaná v těchto

¹ Statistické zpracování dat provedl Dr. Zdeněk KOVAŘÍK, CSc.

² Sběr dat na Slovensku realizovala PhDr. Magdaléna Ondicová, PhD., v Polsku doc. Jacek Dworzecki, PhD.

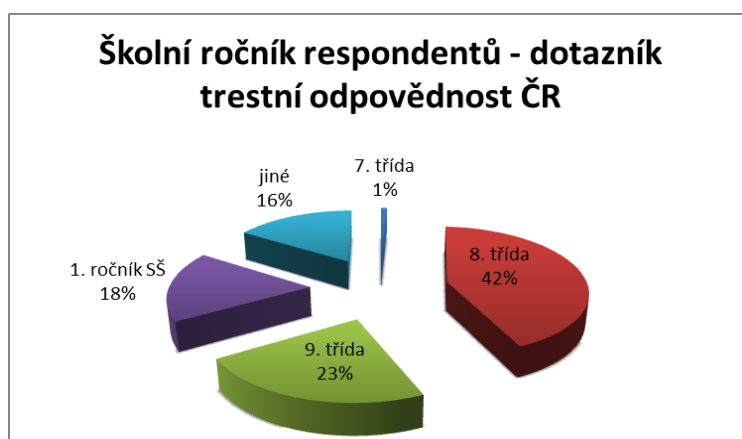
zemích umožnila provedení určité omezené komparace, která však nebyla primárním cílem realizovaného šetření, avšak může ve výsledku naznačovat existenci jistých vztahů (viz výsledky výzkumu).

Ke sběru dat formou dotazníkového šetření došlo v průběhu měsíců března až května roku 2012, kdy se podařilo získat zpět celkem 612 vyplněných dotazníků, z čehož bylo 601 způsobilých k následnému vyhodnocení, 11 dotazníků bylo pro neúplnost vyřazeno. Na tomto místě je třeba uvést, že se v rámci realizovaného výzkumného šetření jednalo o vzorek respondentů získaný na základě dostupnosti, nikoli tedy o vzorek reprezentativní a k tomu též bylo přistupováno v rámci vyhodnocení a především pak interpretaci získaných dat.

Výzkumný soubor respondentů lze charakterizovat následovně. Dotazníkového šetření se zúčastnilo nepatrně více dívek. V České republice se jednalo o 212 dívek a 166 chlapců, na Slovensku 86 dívek a 74 chlapců a v Polsku 36 dívek a 27 chlapců. V souhrnu 334 dívek a 267 chlapců.

Respondenty dotazníkového šetření byly úmyslně děti ve věku pohybující se kolem věkové hranice trestní odpovědnosti jednotlivých států. Nejpočetnější věkovou kategorií respondentů v České republice byly děti ve věku 14 let (137 respondentů), dále 15 (73 respondentů) a 16 (70 respondentů) let. Na Slovensku nejpočetnější skupinu respondentů tvořily děti ve věku 15 let (98 respondentů) a v Polsku šestnáctiletí (35 respondentů).

Vzhledem ke skutečnosti, že řada dnešních školních dětí má odklad povinné školní docházky, zajímala nás též skutečnost, jakou třídu děti aktuálně navštěvují. Počet respondentů navštěvujících příslušný ročník školní docházky byl též ovlivněn možnostmi realizace dotazníkového šetření v jednotlivých institucích. V České republice mezi respondenty převládaly děti navštěvující 8. třídu základní školy (160 respondentů), z devátých tříd bylo 87 respondentů, gymnazistů bylo celkem 126 (66 – 1. ročník, 60 – jiné). Dotazníkové šetření se též podařilo realizovat ve výchovném ústavu, a to u 34 respondentů. Obecně jsme se setkali s odmítnutím možnosti realizace dotazníkového šetření v těchto institucích. Na Slovensku bylo dotazníkové šetření realizováno u 43 respondentů v 8. třídách a 117 respondentů v 9. třídách základních škol. V Polsku se dotazníkové šetření podařilo zrealizovat pouze u studentů 1. ročníku střední školy. S ohledem na rozdílně nastavený počátek trestní odpovědnosti ve sledovaných státech se toto rozložení jeví jako optimální.

Graf č. 1 Školní ročník (třída) respondentů – dotazníkové šetření – trestněprávní odpovědnost ČR

Ověřování výzkumných předpokladů

V souvislosti se zjišťováním úrovně právního vědomí v oblasti trestněprávní odpovědnosti mladé generace se nelze omezit pouze na znalost věkové hranice trestní odpovědnosti. Ta je sice ve sledovaných státech nastavena odlišně, ale veřejnost je v tomto ohledu konfrontována dnes a denně především ze sdělovacích prostředků s její výší. Na tomto místě mám na mysli především poutavé kriminální kauzy dětských delikventů, které přitahují pozornost široké veřejnosti v souvislosti s častým poukazem na tzv. „beztrestnost dětských vrahů“. Právě ze sdělovacích prostředků často děti získávají nepřesné informace o nemožnosti svého postihu, dopustí-li se protiprávního jednání nabývající znaky trestného činu, pokud jim není 15, na Slovensku 14 v Polsku 15 či 17 let.

V rámci dotazníkového šetření bylo orientačně s ohledem na věk respondentů zjišťováno, zda je dítě vůbec schopno rozlišit závažnost jednání ve vztahu k jeho nebezpečnosti pro společnost, a tudíž i pro jeho označení jako trestný čin. Výzkumná otázka zněla: Jaké chování lze (dle vašeho názoru) označit jako trestný čin? Varianty odpovědí byly: krádež notebooku, lhaní rodičům, útoky z domova. S ohledem na věk respondentů se varianty jeví jako vhodné a pro děti rozpoznatelné bez nutnosti bližší znalosti práva. Naprostá většina dětí označila variantu „krádež notebooku“. V České republice se jednalo o 350 (92,6 %) respondentů, na Slovensku o 157 (98,1 %) respondentů a v Polsku o 56 (88,9 %) respondentů. Přesto se však v odpovědích respondentů objevovaly i další nesprávné varianty jako v České republice v 7 (1,9 %) případech lhaní rodičům a ve 20 (5,3 %) případech útoky z domova. Lhaní rodičům se ve dvou případech vyskytly shodně též v Polsku a na Slovensku a útoky z domova u pěti respondentů (7,9 %) v Polsku a v jednom případě na Slovensku.

Graf č. 2 Jaké chování lze označit jako trestný čin - dotazníkové šetření trestněprávní odpovědnost – ČR

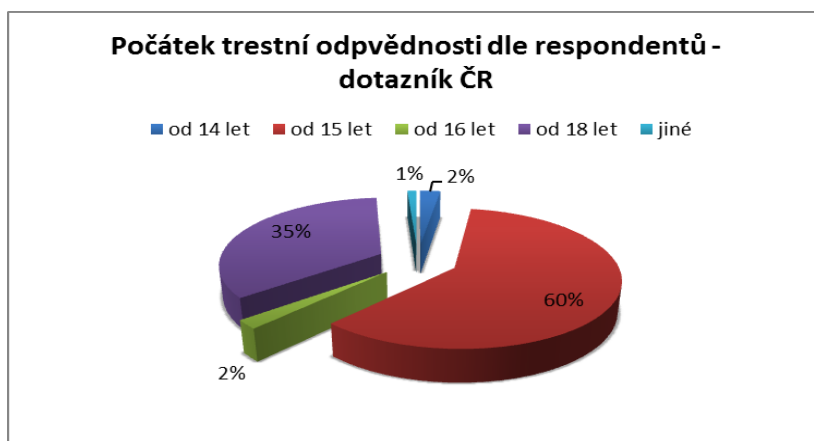
Na základě vyhodnocení výše uvedené otázky lze konstatovat, že respondenti dotazníkového šetření jsou schopni rozlišit trestný čin od méně závažného jednání, které však ve své podstatě v řadě případů kriminalitu mládeže doprovází, či ji předchází. V tomto ohledu tedy nelze její nebezpečnost v žádném případě podceňovat.

VP1: Děti znají věkovou hranici trestní odpovědnosti.

Věková hranice trestní odpovědnosti je v jednotlivých státech nastavena odlišně. V České republice nastává trestní odpovědnost dosažením patnáctého roku věku. Na Slovensku byla věková hranice trestní odpovědnosti posunuta v roce 2006 na čtrnáctý rok věku a v Polsku je v rámci sledovaných zemí věková hranice nastavena nejspeciřtěji. U zvlášť

závažných zločinů nastává trestní odpovědnost v 15 letech a u ostatních trestných činů v 17 letech.

Odlišnost věkových hranic trestní odpovědnosti však nebyla předmětem zkoumání předkládaného výzkumného šetření. Podstatou byla její znalost ze strany respondentů tak, jak je nastavena v zemi, ve které žijí a jejíž jurisdikci tedy podléhají. V České republice více jak polovina respondentů odpověděla správně. Hranici patnácti let označilo 226 (59,8 %) respondentů, což může v určitém ohledu budit uspokojení. Na druhou stranu však 131 respondentů, tj. 34,7 %, označilo jako počátek trestní odpovědnosti věk 18 let. Jedná se o poměrně vysoké procento dotázaných. V praxi často narážím u dětí na argument, že se domnívaly, že tato hranice se kryje s věkovou hranicí dosažení zletilosti. Jak uvádějí samotné děti, „trestně odpovědný budu, až když budu dospělý a to je v osmnácti“.

Graf č.3 Počátek trestní odpovědnosti v ČR dle respondentů – dotazník – trestní odpovědnosti

Na Slovensku označilo jako počátek trestní odpovědnosti věk 14 let 50 (31,3 %) respondentů, zatímco věk 15 let 67 (41,9 %) respondentů. Taktéž hranice zletilosti, tj. 18 let, se u slovenských respondentů objevila, a to v 37 (23,1 %) případech. Ukazuje se, že slovenští respondenti znali počátek trestní odpovědnosti ve své zemi v menší míře než respondenti z České republiky.

V Polsku se znalost počátku trestní odpovědnosti jeví u respondentů jako nejnižší. 16 (25,4 %) respondentů uvedlo jako počátek hranice trestní odpovědnosti 15 let, 28 (44,4 %) uvedlo věk 16 let a 19 (30,2 %) respondentů si myslí, že počátek trestní odpovědnosti v Polsku začíná věkem 18 let. Na základě velice omezeného vzorku nelze jakékoli relevantní srovnání učinit, avšak v jistém slova smyslu lze na určitou pravděpodobnost existence takovýchto vztahů usuzovat. Dá se říci, že v Polsku mají děti v tomto ohledu situaci poněkud složitější. Mám na mysli nejednoznačné vymezení hranice trestní odpovědnosti tak, jak je tomu např. v České republice.

Závěr VP1: Výsledky získané empirickým šetřením u respondentů v České republice neopравňují s ohledem na velikost věcně významných rozdílů zamítnout vytyčený výzkumný předpoklad.

Pokud bychom ověřovali stanovený výzkumný předpoklad zvlášť na Slovensku a v Polsku, lze s ohledem na velikost věcně významných rozdílů v obou zemích vytyčený výzkumný předpoklad zamítnout.

V souvislosti se zjišťováním znalosti věkové hranice trestní odpovědnosti jsme u respondentů zjišťovali též jejich názor dotýkající se přiměřenosti nastavené věkové hranice

trestní odpovědnosti. Otázka zněla: Myslíte si, že věková hranice trestní odpovědnosti je v České republice (Slovensku, Polsku) ideální (nastavena správně)?

Respondenti v České republice považují hranici trestní odpovědnosti jako „ideální“, správně nastavenou ve 281 (74,3 %) případech dotázaných respondentů, kteří zvolili variantu ano (135, 35,7 %) či spíše ano (146, 38,6 %). Pokud respondenti v další doplňující otevřené otázce navrhovali jinou věkovou hranici, uváděli často (38, 10,1 %) právě hranici patnácti let, což nasvědčuje tomu, že nespokojení s legislativou v této oblasti byli respondenti, kteří vlastně správně hranici trestní odpovědnosti ani neznají. Vůbec nejčastěji byla navrhována hranice zletilosti, tj. 18 let, a to v 55 (14,6 %) případech či 16 let, a to ve 20 (12,5 %) případech.

Na Slovensku u respondentů též převládá spokojenost respondentů s nastavením věkové hranice trestní odpovědnosti v jejich zemi. 107 respondentů, tj. 66,9% všech dotázaných, uvedlo variantu ano (43, 26,9%) či spíše ano (64, 40%). Pokud slovenští respondenti navrhovali jinou věkovou hranici, nejčastěji uváděli 15 let věku (31, 19,4 %) a 18 let (29, 18,1 %) ze všech dotázaných respondentů na Slovensku.

V Polsku spokojenost s věkovou hranicí trestní odpovědnosti vyjádřilo 39 (61,9 %) respondentů. Variantu ano označilo 7 (11,1 %) respondentů a spíše ano 32 (50,8 %) respondentů. V návrzích na stanovení jiné věkové hranice převládal šestnáctý rok věku, a to u 19 (30,2 %) respondentů.

VP2: Děti neznají možnosti zacházení s pachateli trestných činů z řad dětí, které připouští právní řád.

Jak již bylo uvedeno výše, média s oblibou prezentují kriminální kauzy, v nichž jsou hlavními aktéry pachatelé z řad mládeže. V této souvislosti poukazují na věkovou hranici trestní odpovědnosti, což může ve svém důsledku přispět k větší informovanosti veřejnosti v této problematice. Nicméně i v prezentovaném výzkumném šetření se ukázalo, že respondenti v České republice jistou znalost ohledně věkové hranice mají. Na druhou stranu však z úst redaktorů slýcháme, že dětem se nemůže nic stát, že naše orgány nedisponují žádnými mechanismy, jak delikventní činnost dětí řešit. Otázkou však zůstává, zda opravdu děti spoléhají na svou „absolutní beztrestnost“, na kterou je často nesprávně poukazováno, nebo alespoň v obecné rovině mechanismy zacházení s delikventní mládeží znají.

Respondenti byli dotazováni, zda si myslí, že pokud dítě do patnácti let věku spáchá trestný čin, tak za něj může být potrestáno. V České republice naprostá většina respondentů uvedla, že ano (319, 84,4 %). Pokud respondenti uvedli, že dítě do patnácti let potrestáno může být, byli tázáni jakým způsobem. Respondenti nejčastěji uváděli „nápravné zařízení“ (148, 39,2 %). Nápravné zařízení uváděli také v kombinaci s jinými opatřeními, jako je „sociálka“, „pokuta“ či „soud“. V několika případech též děti uváděly „veřejné práce“ či „trest od rodičů“. Možnosti potrestání neznalo 95 (25 %) respondentů.

Na Slovensku byla situace poněkud odlišná. 81 (50,6 %) respondentů uvedlo, že dítě, pokud nedosahuje hranice trestní odpovědnosti, potrestáno být nemůže. Druhá část respondentů (79, 49,4 %) se domnívá, že dítě potrestáno být může. Stejně jako v České republice slovenští respondenti uváděli jako sankci nápravné zařízení v kombinaci s veřejnými pracemi, pokutami. Větší část respondentů, a to 104 (65 %) dotazovaných, možnosti zacházení neznalo.

V Polsku se větší část respondentů 40 (63,5 %) domnívala, že trestně neodpovědné dítě být „potrestáno“ nemůže. Ohledně možností zacházení „sankcí“ polští respondenti uváděli instituty obdobné těm českým a slovenským, ale jejich znalost byla omezenější s častým odkazem na rodinu.

Závěr VP2: Výsledky získané dotazníkovým šetřením opravňují u respondentů v České republice s ohledem na velikost věcně významných rozdílů zamítnout vytyčený výzkumný předpoklad.

U respondentů na Slovensku a v Polsku výsledky empirického zkoumání neopravňují s ohledem na velikost věcně významných rozdílů zamítnout vytyčený výzkumný předpoklad.

Škola jako instituce, ve které probíhá edukace jedince ve smyslu jeho výchovy a vzdělávání, poskytuje dítěti penzum informací, jež slouží k jeho dalšímu vývoji, ať profesnímu, tak společenskému, osobnostnímu či kulturnímu. Ve škole dítě získává též informace z oblasti práva formující jeho úroveň právního vědomí, ať již v problematice práva rodinného, správního či trestního. Samotná otázka trestněprávní odpovědnosti je součástí školních vzdělávacích programů modifikovaných dle podmínek jednotlivých školských zařízení. Tato skutečnost se též stala východiskem pro stanovení výzkumného předpokladu.

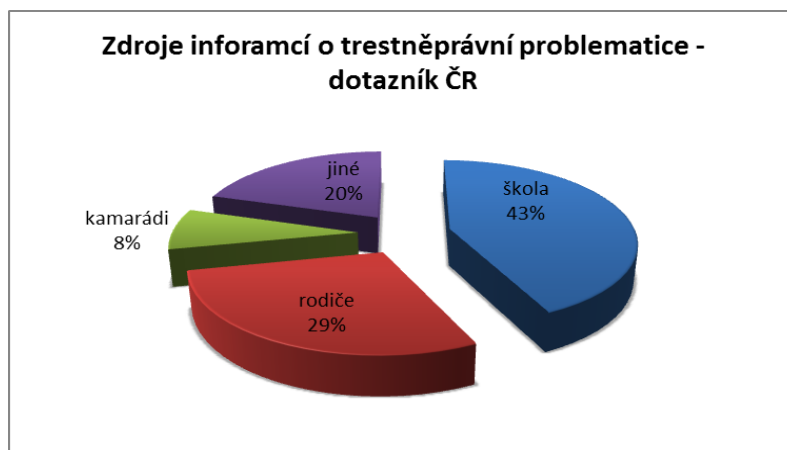
VP3: Nejvíce informací o problematice trestněprávní odpovědnosti mládeže se dozvídají děti ve škole.

K ověřování výzkumného předpokladu byla formulována otázka „Nejvíce informací o možných následcích vašeho případného protiprávního jednání se dozvídáte?“ Jako varianty byly uvedeny škola, rodiče, kamarádi a volná varianta jinak. V České republice nejvíce respondentů uvedlo jako základní zdroj informací o trestněprávní odpovědnosti právě školu, a to 161 (42,6 %) respondentů, jako druhý nejčtenější zdroj byli uvedeni rodiče 108 (28,6 %) respondentů, poměrně častou odpovědí byla varianta jinak 76 (20,1 %), kdy respondenti uváděli téměř shodně ve všech případech televizi a internet. Od kamarádů informace k dané problematice získává 30 (7,9 %) respondentů, což z hlediska rizik objektivit takovýchto informací lze považovat za přiměřené.

Na Slovensku byla nejčastěji u respondentů zastoupena varianta jinak 57 (35,6 %) s uvedením zdroje obdobně jako v České republice internet a televize. Dále v 50 případech (31,3 %) respondenti uvedli jako zdroj informací o trestněprávní odpovědnosti rodiče. Škola byla uvedena 45 (28,1 %) respondenty a nejméně četnou odpovědí byla též varianta kamarádi 8 (5 %).

V Polsku, stejně jako na Slovensku, převládala varianta odpovědi jinak 23 (36,5 %) a dále rodiče v 17 (27 %) odpovědích polských respondentů. Škola byla uvedena v 11 (17,5 %) případech a kamarády uvedlo 12 (19 %) respondentů.

Pokud bychom se na základě omezeného vzorku získaného na Slovensku a především pak v Polsku odvážili provést orientační srovnání, zdá se, že v České republice škola jakožto instituce zprostředkovávající informace dotvářející úroveň právního vědomí mladé generace (v tomto případě v oblasti trestněprávní odpovědnosti) sehrává zásadnější roli než např. v Polsku, ale i na Slovensku. V těchto zemích lze naopak vysledovat, i když s již uvedenými omezeními, větší vliv médií.

Graf č. 4 Zdroje informací respondentů o trestněprávní odpovědnosti – dotazníkové šetření ČR

Prostřednictvím dalších otázek byla problematika zastoupení výše uvedeného problému ve školním vzdělávacím procesu blíže rozváděna. Respondenti byli dotazováni, zda se obecně problematikou trestné činnosti zabývali v některém z předmětů vyučovaných na jejich škole. Pokud ano, měli uvést, o jaký předmět se jedná.

Respondenti v České republice uvedli, že se touto problematikou zabývali v některém z předmětů v 305 (80,7 %) případech. Variantu „asi ne“ a „ne“ zvolilo 77 respondentů. Pokud měli respondenti uvést předměty, v nichž danou problematiku probírali, tak 145 (38,4 %) respondentů předmět neuvedlo, případně uváděli odpověď, že si to již nepamatují. Nejčastěji byl pak uváděn předmět občanská výchova či výchova k občanství, výchova ke zdraví, my ve světě, ale i právo. Vzhledem k odlišnosti školních vzdělávacích programů a s tím souvisejícím rozdílným pojmenováním jednotlivých předmětů se přesnější data nepodařilo analyzovat.

Na Slovensku uvedlo 102 (63,8 %) respondentů, že se problematikou trestní odpovědnosti ve škole zabývali. Jako nejčastější předmět byla uváděna obdobně jako v České republice občanská výchova. Též řada respondentů (86, 53,8 %) neuvedla žádné konkrétní předměty, ve kterých by se na jejich škole tomuto tématu věnovali, nebo uváděli, že si přesně nepamatují, o jaké předměty šlo.

V Polsku byla situace poněkud odlišná. Převažovaly zde odpovědi „asi ne“ (22, 34,9 %) a „ne“ (26, 41,3 %). Více jak polovina polských respondentů tedy uvedla, že se s touto problematikou v polských školách nesetkali. Pouze 17 respondentů uvedlo, že se v některém z předmětů s danou problematikou setkali, ale dále blíže předmět neuváděli.

Otázka trestněprávní odpovědnosti a další související problematika dotýkající se formování právního vědomí mladé generace bývá předmětem mnoha aktivit, které nejsou obligatorní součástí školních vzdělávacích programů, ale tento v mnoha ohledech a v různých formách doplňují a obohacují. V současné době se školami spolupracuje řada externích subjektů, předmětem jejichž zájmu je právě zvyšování právního vědomí mládeže, trestněprávní otázku přitom nevyjímá. Z vlastní zkušenosti mohu konstatovat, že aktivity externích spolupracujících subjektů v oblasti prevence jsou ze strany školských zařízení vyhledávány a rovněž dětmi velice pozitivně přijímány.

V předkládaném výzkumném šetření byla též tato oblast spolupráce školy s dalšími subjekty prevence ověřována prostřednictvím dotazu kladeného respondentům. Šlo o otázku zaměřenou na realizaci speciálních přednášek ve škole externími subjekty.

V České republice respondenti uváděli ve 262 (69,3 %) případech kladnou odpověď. Odpověď „ano“ uvedlo 200 (52,9 %) a odpověď „asi ano“ 62 (16,4 %) respondentů. Zbývajících 116 (30,7 %) respondentů uvedlo varianty odpovědi „asi ne“ 54 (14,3 %) a „ne“ 62 (16,4 %). Z výše uvedeného lze usuzovat, že školy v oblasti prevence sociálních deviací mládeže spolupracující s dalšími odborníky a specializované přednášky dětem v rámci školy

nabízejí. Na tomto místě se lze však pozastavit též nad téměř 30 % respondentů, kteří uvádějí, že tyto aktivity jejich škola nenabízí, či se s nimi nesetkali, nevybavují si je /asi ne 14,3 %/ apod. Důvody četnosti výskytu varianty této odpovědi mohou být různé, stejně tak jako vzdělávací proces na jednotlivých školách nabývá rozličných podob. Jedná se o otázku, která v prezentovaném výzkumném šetření nebyla dále zjišťována, ale určitě jde o námět vhodný k dalšímu empirickému zkoumání.

Na Slovensku se výsledky opět poněkud lišily. Kladně na otázku odpovědělo 71 (44,4 %) respondentů, „ano“ 36 (22,5 %), „asi ano“ 35 (21,9 %). Mírně tedy převažovaly spíše záporné odpovědi 89 (55,7 %), „asi ne“ 42 (26,3 %) a vůbec nejčastější byla odpověď „ne“ 47 (29,4 %). Více jak polovina slovenských respondentů uvedla, že se ve škole s přednáškou dotýkající se trestněprávní odpovědnosti nesetkala. Po konzultaci se slovenskými kolegy, kteří se problematikou prevence kriminality mládeže intenzivněji na Slovensku zabývají, jsem byla výsledky velice překvapena, jelikož minimálně aktivity policejních specialistů – preventistů, nestátních neziskových organizací a dalších subjektů na poli prevence jsou obdobně nastaveny tak jako v České republice. Otázkou však zůstává jejich napojení na školská zařízení a samozřejmě zájem, entusiasmus jednotlivých ředitelů, metodiků prevence či jednotlivých pedagogů v této oblasti působení na dnešní mládež.

V Polsku byla zjištěna v tomto ohledu poněkud odlišnější. Se speciální přednáškou, besedou vedenou na téma trestné činnosti ze strany externistů se dle odpovědi respondentů setkala v rámci školního prostředí pouze 17 (26,9 %) respondentů, zbývajících 46 (73 %) respondentů uvedlo varianty „asi ne“ a „ne“, a to shodně v 23 (36,5 %) případech. Dalo by se tedy, na základě výsledků tohoto empirického šetření, usuzovat, že nejméně se s problematikou trestněprávní odpovědnosti v rámci školního prostředí setkávají právě děti z Polska. Avšak jak již bylo uvedeno výše, bylo by třeba tento předpoklad testovat na větším, pokud možno náhodném, vzorku respondentů.

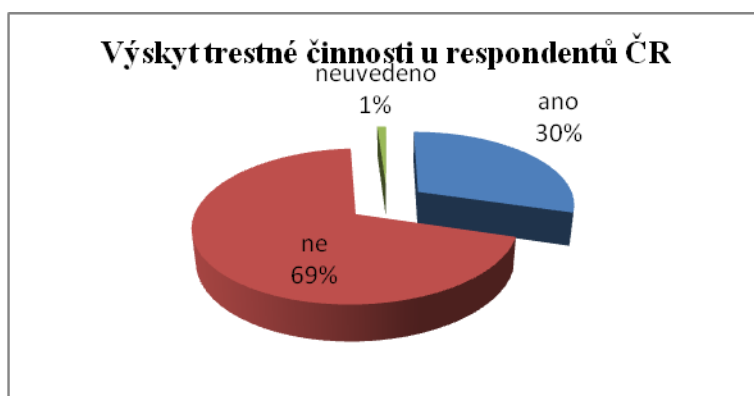
Škola se ukazuje na základě výše uvedených zjištění jako významný subjekt podílející se na formování úrovně právního vědomí dnešní mladé generace, ale její postavení v tomto ohledu nelze považovat za dominantní. Ukazuje se, že děti získávají řadu informací k této problematice též od rodičů (především Česká republika) nebo prostřednictvím internetu či dalších sdělovacích prostředků (Slovensko, Polsko). Školu lze v tomto ohledu považovat za nejobjektivnější zdroj informací. U internetu či jiných sdělovacích prostředků musíme počítat s jistým zkreslením a masmédiu tak v sobě v tomto ohledu nesou jistý potenciál rizika následného selhání dítěte. Musíme brát však v potaz skutečnost, že právě média se u dnešní mládeže stávají významným prostředkem jejich formování a s jistými riziky je tak nutné počítat a připravit se na ně.

Závěr VP3: Výsledky získané dotazníkovým šetřením neopravňují s ohledem na velikost věcně významných rozdílů zamítnout vytyčený výzkumný předpoklad.

Kriminalita mládeže je zasažena silnou latencí. Jako doplňující byla v rámci dotazníkového šetření položena respondentům otázka ohledně jejich vlastní trestné činnosti. Jednalo se o otázku „Dopustil(a) jste se vy sám (sama) nějakého trestného činu?“ a „Pokud ano, jak jste byl za něj potrestán?“. Cílem této otázky bylo poodhalit míru latence kriminality u respondentů prezentovaného výzkumného šetření, kdy větší část z nich bychom mohli označit za „běžnou“ populaci, která není v evidenci OSPOD z důvodů protispolečenské činnosti.

Výsledky byly poněkud překvapivé, a to hned ve dvou ohledech. Za prvé v České republice téměř 30 % respondentů uvedlo, že se v minulosti trestné činnosti dopustilo, konkrétně se jednalo o 112 dotazovaných dětí (29,6 %). Jako druhý překvapující moment se

ukázala absence reakce společnosti na jejich protispoločenské aktivity, a to konkrétně u 61 (55,7 %) respondentů, kteří uvedli, že se nějakého trestného činu v minulosti dopustili. Toto zjištění vede jistě k zamyšlení z hlediska negativního působení v rámci dalšího vývoje dítěte. Může tak docházet k posilování tohoto nežádoucího jednání u dětí. Pokud se dítě dopustí trestné činnosti a žádná negativní reakce z okolí nepřichází, ať již proto, že se na to nepřijde, případně je zde větší tolerance s ohledem na věk pachatele či z jiných důvodů, lze předpokládat, že dítě takové jednání bude v budoucnosti opakovat. Dítě může postupně nabývat dojmu, že je nepostižitelné, že na něj nikdo tzv. nemá, páchat trestnou činnost se mu vyplatí a tím se stává více rizikové v ohledu rozvoje jeho další kriminální dráhy.

Graf č. 5 Trestná činnost respondentů ČR – dotazníkové šetření

Pokud dotazované děti některý ze způsobů reakce na jejich delikventní činnost uváděly, jednalo se nejčastěji o „nápravná zařízení“ 15 respondentů, potrestání ze strany rodičů 7 respondentů, intervence ze strany OSPOD či jejich kombinace. Jedna čtrnáctiletá dívka uvedla „jenom mně ti fizlové odvezli domů a matka řádila“. Z této formulace lze usuzovat na nízkou autoritu instancí kontroly kriminality, ať již formálních či neformálních ze strany dnešní mládeže.

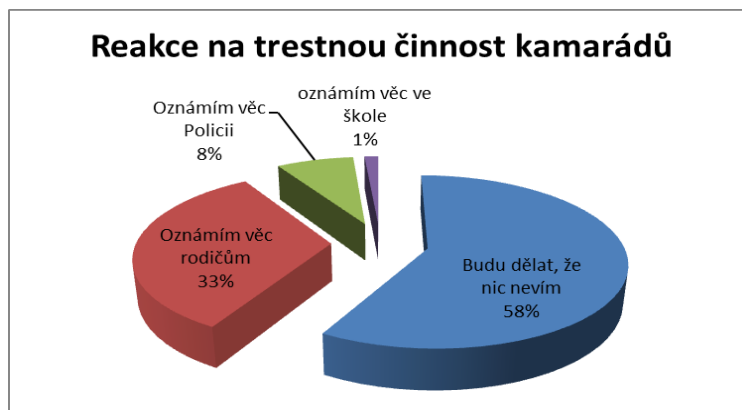
Obdobné výsledky jako v České republice byly zaznamenány též na Slovensku, kde dotazníkové šetření bylo realizováno pouze v běžných základních školách, nikoli tedy ve výchovných či diagnostických ústavech, kde by byl větší předpoklad výskytu delikventního jednání než na zmiňovaných základních školách. Na Slovensku uvedlo 48 (30 %) dotazovaných dětí, že se trestné činnosti dopustilo, 35 (73 %) z nich uvedlo, že za toto jednání nijak potrestáno nebylo. Pokud uváděly dotazované děti způsoby reakce na jejich trestnou činnost, tak se jednalo o potrestání ze strany rodičů, případně školy.

V Polsku vlastní trestnou činnost uvádělo 6 (9,5 %) respondentů, 48 (75 %) z nich uvedli, že potrestání nebyli, dva zbývající uvedli jako trest veřejné práce.

V souvislosti s vlastní trestnou činností byly děti též dotazovány na to, jakým způsobem by reagovaly, pokud by zjistily, že se trestné činnosti dopustil jejich kamarád. Oznamování trestné činnosti může být v obecné rovině ovlivněno řadou faktorů, jako je např. obava ze msty, stud, nízká úroveň právního vědomí, nedůvěra v instance kontroly kriminality mládeže, výše vzniklé škody apod. Tyto faktory nebyly předmětem výzkumného šetření. Byla zjišťována pouze v obecné rovině možná reakce dotazovaných dětí v případech protispoločenské činnosti jejich kamarádů, což může naznačovat i jejich postoje k delikventní činnosti jako takové.

Čeští respondenti nejčastěji volili variantu odpovědi „budu dělat, že nic nevím, nechám si to pro sebe“. Takto odpověděla více jak polovina respondentů 216 (57,1 %). Druhou nejčastější odpovědí byla varianta „oznámím věc rodičům nebo jiné dospělé osobě“, a to ve 122 (32,3 %) případech. Věc by oznámilo policii 28 respondentů (7,4 %) a ve škole jen 5 (1,3 %) dotázaných dětí z České republiky. Vysoký podíl respondentů, kteří by si věc tzv.

nechali pro sebe, koresponduje též s vysokou latencí kriminality, která dětskou delikvenci doprovází. Oznámení závadového chování rodičům, případně jiné osobě, souvisí s vyšší důvěrou části dětské populace právě ve vztahu k rodičům, případně k jiné jim blízké osobě. Poměrně nízký podíl oznámení věci ve škole může souviset s volbou varianty odpovědi oznámení věci rodiči či jiné dospělé osobě, kterou právě může být pedagog.

Graf č. 6 Reakce respondentů na trestnou činnost jejich kamarádů ČR

Rovněž dotazované děti ze Slovenska nejčastěji volily variantu neoznámení, nechání si věci pro sebe, a to ve 111 (69,4 %) případech. Oznámení věci rodičům či jiné dospělé osobě volilo 31 (19,4 %) respondentů. Policii by oznámilo případ 11 (6,9 %) dotázaných dětí a škole pak 7 (4,4 %) respondentů. U slovenských respondentů je vidět větší tendence k zatajování skutečnosti spáchání delikventního jednání ze strany kamarádů a menší podíl dětí, které by se svěřily s touto událostí rodičům či jiným dospělým.

V Polsku již rozdíly zjištěné napříč omezeným vzorkem respondentů nejsou tak výrazné. Téměř shodné byly zjištěny hodnoty u varianty „budu dělat, že nic nevím...“ 24 (38,1 %) a „oznámím věc rodičům, nebo jiné dospělé osobě“ 23 (36,5 %) respondentů. Policii by oznámilo věc 13 (20,6 %) respondentů a ve škole pak 3 (4,8 %) z dotazovaných polských dětí.

Závěr

Právní nihilismus, čili nízká úroveň právního vědomí dnešní mladé generace, se v realizovaném výzkumném šetření nepotvrdila. Na základě výsledků realizovaného výzkumného šetření můžeme konstatovat, že v České republice i na Slovensku se ukazuje poměrně slušná znalost dětských respondentů v oblasti věkové hranice trestněprávní odpovědnosti a možnosti intervence ze strany kompetentních subjektů. V tomto ohledu sehrává významnou úlohu právě škola ve smyslu formování právního vědomí dnešní mladé generace, což je ze strany respondentů též pozitivně vnímáno. Na druhou stranu vysoký podíl respondentů, kteří uvedli, že by trestnou činnost kamaráda neoznámili, potvrzuje předpoklad o vysoké latenci kriminality mládeže, jež bývá dávána do souvislosti mimo jiné právě s ochotou svědků či poškozených trestnou činnost oznamovat. V tomto ohledu se jeví jako nezbytně nutné zvyšování právního vědomí mladé generace v souvislosti s poukazem na následky delikventního jednání, na škody, utrpení poškozených a další rizika, které tato protispoločenská činnost s sebou přináší. Jako vhodná se jeví též implementace, a to ve větším rozsahu, než je doposud ve školních vzdělávacích programech realizováno, problematiky sociálních deviací a trestněprávní odpovědnosti, a to již od prvního stupně základní školy, přiměřeně věku žáků. Ve specifických oblastech by bylo vhodné využívat externích spolupracovníků, odborníků na danou problematiku.

Závěrem je třeba též uvést, že výzkumné šetření na Slovensku a v Polsku bylo provedeno v omezené míře a výsledky tam získané byly využity pouze pro dokreslení představy o možné rozdílnosti v rámci zkoumané problematiky napříč jednotlivými státy. V žádném případě nebyly sebemenší ambice jednotlivé výsledky, vzhledem k metodologickým nedostatkům empirického šetření, komparovat.

Literatura

SKALOVÁ, J. a kol. *Úvod do metodologie a metod pedagogického výzkumu*. Praha : SPN, 1983.

Keywords: legal consciousness, the age of criminal responsibility, crime, youth, risk factor.

Summary

In connection with exploring the causes and conditions of youth crime it is often pointed to the low level of legal consciousness of current youth. Generally across the public opinion, it is considered that children commit crimes with total awareness of their impunity and of the fact, that the formal instance can not respond to their crimes in any way. A questionnaire survey carried out among children aged 13 to 18 years was focused on finding the level of legal awareness in the field of criminal liability, especially on the knowledge of the age of criminal responsibility and the possibility of society's response to antisocial youth activities.

*pplk. PhDr. JUDr. Jana Firstová, Ph.D.
Policejní akademie České republiky v Praze
Katedra kriminologie
e-mail: firstova@polac.cz*

Recenzenti: doc. PaedDr. Samuel Uhrin, CSc., PhDr. Magdaléna Ondicová, PhD.